

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ВИХОВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито історичні особливості формування громадянської культури в Україні; окреслено основні підходи виховання демократичної громадянськості у дітей старшого дошкільного віку; подається порівняльний аналіз наукових поглядів та досліджень щодо виховання громадянськості у дітей та молоді, програмно-методичного забезпечення морального виховання дітей старшого дошкільного віку у період незалежності України; з метою забезпечення сучасного змісту громадянського виховання, осучаснення засобів та підбору дієвих методів впливу на старших дошкільників окреслено засади здійснення громадянського виховання, уточнено завдання виховання громадянськості у дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу на сучасному етапі.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська культура, виховання патріотизму у дітей старшого дошкільного віку.

В умовах становлення громадянського суспільства і правової держави особливої значущості набуває виховання принципово нового, демократичного типу особистості, яка володіє суспільними нормами, гуманістичними цінностями, знає і поважає права та обов'язки інших людей, особистості, здатної до інновацій, управління власною життєдіяльністю, справами суспільства, яка любить свою Батьківщину і готова до її захисту. Успішність вирішення цього завдання актуалізує посилення уваги до громадянського виховання молодого покоління як суб'єкта саморозвитку і самовдосконалення.

До визначення сутності громадянського виховання, окреслення його змісту та провідних напрямів реалізації зверталися І. Бех, М. Боришевський, К. Журба, В. Киричок, П. Кензьор, О. Сухомлинська, І. Тараненко, С. Рябов, К. Чорна та інші.

Актуальність громадянського виховання в Україні зумовлюється

водночас процесом відродження нації. Для України, яка є поліетнічною державою, громадянське виховання відіграє особливо важливу роль ще й тому, що воно покликане сприяти формуванню соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й вдосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства.

Ці процеси вимагають формування громадянської культури. Важливу роль у цьому плані відіграють всі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання, зокрема, особливо у суспільстві перехідному, де вони не тільки підтримують, а й закладають основи демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами.

Важливе місце у громадянському вихованні посідає громадянська освіта — навчання, спрямоване на формування знань про права та обов'язки людини. Громадянська освіта тісно пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності особистості у суспільній сфері, яка передбачає перш за все політичну, правову й економічну освіченість та здатність керуватися відповідними знаннями в умовах кардинальної перебудови суспільства.

Мета публікації – розкрити історичні особливості формування громадянської культури в Україні, проаналізувати та окреслити основні напрями громадянської освіти і виховання дітей старшого дошкільного віку на сучасному етапі.

Засвоївши на початку своєї історії візантійську культуру, Київська Русь, проте, не прийняла основного принципу візантинізму: панування

загального над індивідуальним. На авансцені України завжди були люди вільного ратного духу, «вогненні душі» козаків, степових лицарів, з яких ніхто не бажав бути глядачем світової драми, а тільки її актором. Саме ця стихія вільної самодіяльності особистості, як наголошує С. Кримський, без якої не можна було вижити в умовах кордонної цивілізації, що протистояла варварству степових набігів, живила і республіку козаків, і вольницю бурсаків, і вдачу «мандрових дяків» та ініціативу городян у містах, яким було надано магдебурзьке право [6].

Певні елементи усвідомлення цінності особи були навіть із юридичного боку присутні вже в Ярославовій «Правді» (яка встановлювала штраф за образу жінки і не застосовувала в правовому розумінні смертної кари чи тілесних покарань). У руслі розвитку ідей представницької влади розроблялись і конституція П. Орлика, і демократичний федералізм кирило-мефодіївців («Книга буття українського народу»). До цього треба додати традиційну для України XVI-XVII століть практику самоврядування міст та виборного призначення на церковні посади.

Характерно, що для народу Запорізька Січ була не тільки збройним табором, а й певним зразком патріотизму, мужності, чоловічої вдачі. Вона уподібнювалась якійсь містерії, в котрій здійснювались історичні долі, народні ідеали та розігравалися кращі риси національного характеру, життєвого авантюризму в його найкращому розумінні. Взагалі формування власних культурних цінностей в Україні відбувалося у своєрідному «крейсуванні» між різними культурними формами.

Знаменно, як підкреслює С. Кримський, що саме національне самовизначення українського народу в драматичному XVII столітті загостило інтерес суспільства до універсальних основ європейської цивілізації – античності, християнства та просвітництва. У цю добу веління часу виявляється не лише в посиленні боротьби за національну незалежність, а й у тому, що засновуються Києво-Могилянська колегія та інші заклади, починається використання загальноєвропейських програм освіти,

обстоюється гуманістична цінність латини як міжнародної мови культури, збільшується загін студентів, що блукають по різних країнах, утворюється «республіка духу» вчених Європи, про яку писав Г. Сковорода [6].

Під час зростаючого протиборства католицизму і протестантизму, коли на Заході підноситься хвиля контрреформації, П. Могила проголошує ідеї екуменізму (послідовником яких в ХХ ст. став А. Шептицький), християнської єдності усього культурного світу, формулює концепцію синтезу східнослов'янських та західноєвропейських культур.

Відомі філософи, історики сучасності, стверджують, що проблеми духовного відродження є стрижневими і для незалежної України. Україна потребує своєї віковичної духовності, тієї духовності, що народилася у надрах греко-слов'янської цивілізації України-Русі, тієї духовності, яку втілювала Києво-Могилянська академія, загалом духовності, яка зробила Україну суб'єктом світової історії.

Відомо, що жодна країна в жодну епоху не виходила з кризи завдяки виключно економічним обставинам. Адже в основі економічної діяльності лежить певна психокультура, що потребує відповіді на запитання: для чого заробляти гроші? Усвідомлення такої психокультури як чинника діяльності й окреслює антикризовий вектор духовності.

Як зазначає С. Кримський, «духовність – це ціннісне домобудівництво особистості, якщо під нею розуміти не тільки неповторність внутрішнього світу індивіда, а й індивідуальну неповторність нації, бо вона сама є історичною особистістю. Особистість означає здатність бути вірним самому собі, зберігати самототожність у кон'юнктурних ситуаціях, що постійно змінюються. Подібне можливе за наявності у особистості внутрішнього світу, внутрішньої автономності. У результаті фізичний час людського існування перетворюється у життєві події, що освячені метою, яка виходить за межі біологічного існування» [6, с. 349].

У контексті визначеної проблеми на основі конкретно-історичного підходу варто звернути увагу на виховання у дітей старшого дошкільного

віку громадянськості як духовно-моральної цінності, в основі якої лежить почуття патріотизму, свідоме ставлення старших дошкільників до власної ідентифікації, усвідомлення належності до конкретної країни, шанобливого ставлення до українського народу, національних цінностей [10].

Порівняльний аналіз програмно-методичного забезпечення морального виховання дітей старшого дошкільного віку у період незалежності України дозволяє констатувати факт звернення до національної спадщини українського народу та на її основі формування громадянськості у дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, введення до змісту дошкільного виховання підрозділів «Рідний край», «Початки народознавства» («Малятко», 1991), «Рідний край» та «Народознавство» («Малятко», 1999), «Це моя батьківщина, це моя Україна» («Дитина», 2003), «Мій рідний край», «Фольклорні символи» («Дитина», 2012) сприяли утвердженню позицій національної спадщини щодо змісту та засобів формування патріотизму у старших дошкільників. Варто наголосити, що зміст розділу «Дитина у довкіллі» програми «Дитина» (2012) пронизаний особливостями національного побуту, свят, традицій та звичаїв, що впливають на формування базових якостей особистості старших дошкільників, які є невід'ємною складовою прояву та ідентифікації українського народу.

Сучасні підходи до розуміння громадянського виховання та громадянськості як особистісної якості уточнені авторами Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності О. Сухомлинською та К. Чорною. Вони визначають громадянське виховання як формування громадянськості – інтегративної якості особистості; О.Вишневський як якості особистості яка дає можливість людині почувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною та як всеохоплюючий феномен який презентує бажані якості громадянина серед яких визначає патріотизм, моральність, демократизм, родинність; Є. Постовойтов одним із основних елементів громадянськості визначає високі патріотичні почуття.

Цінною є наукова думка академіка І. Беха, який розглядає громадянське виховання як таке, що поєднує у собі кілька різновидів виховання і «спрямоване перш за все на патріотичне...», хоча при цьому не виключає моральне та правове [2; 3; 4;]. Також ми поділяємо думку О. Стаєнної щодо ідеї інтегративності громадського виховання, яке має поєднувати в собі формування у дитини певних моральних норм, основ правових знань, почуття любові до країни, де вона народилась та мешкає [9].

До дослідження поняття «патріотизм» та «патріотичне виховання» звертались сучасні науковці І. Бех та К. Чорна, які наголошують на ролі національної ідеї у становленні громадянина-патріота України та вважають, що сьогодні ідеал справжнього українця – громадянина-патріота, демократа, гуманіста відповідає національному проекту і національній українській ідеї. Автори визначають патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й у твердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділяти свою долю з її долею. Вони виокремлюють два основні рівні інтерпретації цього багатогранного і складного поняття:

-особистісний, що є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється у її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках;

-суспільний (макрорівень) – «суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоднішньої розбудови держави як єдиної нації».

Як зазначають автори, з патріотизмом поєднується самосвідомість громадянина, яка базується на етнічній ідентифікації, що вбирає в себе любов до народу, віру в його духовні сили, його майбутнє, готовність до праці на користь народу, знання та вміння осмислювати його моральні та культурні

цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом [4].

Патріотичне виховання – це керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини у якому, психологічну структуру людського ставлення становлять пізнавальні та емоційні утворення, де останній компонент вважається провідним (за І. Бехом).

За М. Боришевським та О. Шевченко процес національної ідентифікації залежить від когнітивної сфери людини, її знань і уявлень про етнонаціональні феномени й про себе в контексті культури спільноти до якої вони належать, збільшення кількості усвідомлюваних націоінтегруючих і націодиференціюючих ознак. Проте ці знання забарвлюються патріотичними почуттями – почуттями ідентичності або духовного зв'язку з країною та її народом [5].

Т. Поніманська вказує, що патріотичні почуття, які засновуються на інтересі дітей до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села) та ґрунтуються на прикладі дорослих, оскільки діти значно раніше переймають певне емоційно-позитивне ставлення, ніж починають засвоювати знання. Основними напрямками патріотичного виховання науковець визначає: формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід; краєзнавство; ознайомлення із явищами суспільного життя; формування знань про історію держави, державні символи; ознайомлення із традиціями і культурою свого народу; формування знань про людство [8].

Отже, аналіз наукових поглядів та досліджень дозволяє констатувати, що виховання громадянськості як інтегративної якості особистості є затребуваною та нагальною проблемою виховання дітей старшого дошкільного віку.

З огляду на актуальність та зумовленість проблеми формування громадянськості у дітей старшого дошкільного віку політичними та

педагогічними детермінантами та обставинами та на виконання Заходів Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) розроблено парціальну програму «Україна – наша Батьківщина» (автори Васильєва С.А., Стьожка М.М.) завдання якої полягають у збагаченні уявлень дітей про однолітків, дорослих, які їх оточують, родину, рідний дім, український народ, рідне місто, Україну; про малу батьківщину та Батьківщину; державну символіку; українську мову; наданні уявлень про воїнів-захисників України; збагаченні дітей знаннями про звичаї, традиції українського народу та розширенні особистого досвіду дітей старшого дошкільного віку на основі отриманих уявлень про особливості побуту, свят, звичаїв та традицій, дитячих автентичних ігор та їх місця в житті українських дітей; в ознайомленні дітей з морально-етичними нормами спілкування, культурою поведінки у суспільстві; наданні елементарних уявлень про права і обов'язки дітей в дошкільному навчальному закладі та родині; формуванні уявлень про прояви шанобливості до однолітків та дорослих, які їх оточують, що мають місце в національному історичному спадку України та на прикладах сучасних дітей та дорослих; уявлень про патріотично спрямовану діяльність дорослих та однолітків у межах віку дітей; розширенні уявлень дітей старшого дошкільного віку про природу рідного краю у процесі інтегрованих занять; наданні уявлень про прояви та способи бережливого ставлення до природи рідного краю у дітей та дорослих на основі історичних національних традицій, звичаїв під час творчого проекту «Я дію заради збереження природи України». Педагоги мають сприяти: позитивно-емоційній налаштованості дітей старшого дошкільного віку до себе та однолітків, дорослих, які їх оточують, родини, рідного дому, українського народу, рідного міста, України, до воїнів-захисників України; прагненню сприймати, засвоювати, зберігати, використовувати уявлення про особливості національного побуту, свят, традицій та звичаїв українського народу та дитячих автентичних ігор; адекватно сприймати державні символи України, опановувати українську мову; виховувати повагу до національного

побуту, свят, традицій та звичаїв українського народу; створювати умови для проявів вчинку-шанобливості до однолітків та дорослих, які їх оточують; особистого позитивного ставлення до національного побуту, свят, традицій та звичаїв українського народу; використання української мови під час спілкування з однолітками та дорослими; сприяти емоційно-ціннісному ставленню до природи рідного краю; створювати умови для проявів бережливого ставлення до природи рідного краю; вправляти в умінні розмірковувати, висловлювати власні судження, відстоювати особисту думку під час вирішення проблемних ситуацій; розвивати пізнавальну та розумову активність; вдосконалювати вміння використовувати здобуті уявлення та знання.

Таким чином, послуговуючись історичним досвідом формування у дітей старшого дошкільного віку любові до Батьківщини та враховуючи сучасні наукові принципи та підходи до виховання першооснов патріотизму, елементарної правомірної поведінки, моральних якостей як складових громадянськості старшого дошкільника, нами окреслено завдання виховання громадянськості у дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного дошкільного навчального закладу.

Викладені вище положення ще раз доводять що, громадянське виховання – всеохоплююча категорія, яка поєднує всі грані педагогічного процесу. Важливе місце у ньому посідає освітня складова, яка доповнюється й розширюється вихованням у душі громадянськості, що передбачає розвиток у особистості з ранніх років здатності усвідомлювати провідні моральні цінності.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук; авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. — К.: Видавництво, 2012. – 26 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / Іван Дмитрович Бех / Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Бех. І. Д. Почуття громадянськості у вчинковому вираженні. Формування громадянської компетентності учнівської молоді. / Мат-ли науково-практичної конференції 8-9 лютого 2005 року, Х.: ХОНМІБО., 2005. – С. 8–9.
4. Бех І. Д. Національна ідея становлення громадянина-патріота України / програмно-виховний аспект / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К.: ІПВ АПН України, 2008. – 40 с.
5. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : дис. канд. наук : [спец] 13.00.07 – теорія і методика виховання / Качур Мирослава Михайлівна. К. – 2010. – 207 с.
6. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – С.347–367.
7. Маршицкая В. В. К проблеме национальной идентичности украинского народа // «Славянские языки и культуры: прошлое, настоящее, будущее» [Текст]: материалы V научно-практической конференции (Иркутск, 21-22 мая 2013 г.) – Иркутск: ИГЛУ, 2013. – С. 135–140.
8. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. / Тамара Іллівна Поніманська. – Київ: Академвидав, 2004. – 456 с.
9. Стаєнна О. О. Виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку на традиціях рідного краю: дис. канд. наук : [спец] 13.00.08 – дошкільна педагогіка / Олена Олександрівна Стаєнна. Луганськ.: 2013. – 207 с.
10. Сухомлинська О. В., Боришевський М. Й., Чорна К. І. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Ольга Василівна Сухомлинська / Дошкільне виховання / 2003. – №2. – С. 3–8.
11. Ядешко В. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для учнів пед. училищ із спец. № 2010 «Дошкільне виховання» / В. І. Ядешко, Ф. А. Сохін. – Київ: Вища шк., 1981. – 368 с.

Spisok vykorystanyh dzherel

1. Basoviy component doshkilnoji osvity / Naukoviy kerivnyk: A.M. Bogush, diysnyi chlen NAPN Ukrajinu, prof., dr. ped. nauk; avt. kol-v: Bogush A.M., Belenka G.V., Boginich O.L., Gavrish N.V., Dolynna O.P., Ilchenko T.S., Kovalenko O.V., Lysenko G.M., Mashovets M.A., Nyzkovska O.V., Panasjuk T.V., Pirozhenko T.O., Ponimanska T.I., Sidelnikova O.D., Shevchuk A.S., Yakimenko L.U. - K.: Vydavnistvo, 2012. – 26 s.

2. Beh I.D. Vyhovannja osobystosti: Shodzhennja do duhovnosti / Ivan Dmitrovich Beh / Nauk. Vydannja. K.: Lybid, 2006. – 272 s.
3. Beh I.D. Pochuttja gromadjanskosti u vchynkovomu vyrazhenni. Formuvannja gromadjanskoji kompetentnosti uchnivskoji molodi. / Mat-ly naukovopraktychnoji konferenciji 8-9 Lutogo 2005 roku, H.: HONMIBO., 2005. – S. 8-9.
4. Beh I.D. Natsionalna ideja stanovlennja gromadjanyna-patriota Ukrainy / programnovihovnij aspekt / I.D. Beh, K.I. Chorna. – K.: IPV APN Ukrainy, 2008. – 40 s.
5. Kachur M.M. Patriotyčne vyhovannja molodshih shkoljariv zasobamy hudozhnjogo krajeznavstva : dys. kand. nauk : [spec] 13.00.07 – teorija i metodyka vyhovannja / Kachur Myroslava Myhajlivna. K.: 2010. 207 s.
6. Krymskij S.B. Pid sygnaturoju Sofiji / Sergiy Borysovich Krymskij. – K.: Vyd. dym “Kyjevo-Mogyljanska akademija”, 2008. – S.347-367.
7. Marshitskaja V.V. K problem natsionalnoj identichnosti ukrainskogo naroda // “Slavjanskije jaziki i kultury: proshloe, nastojashee, budushee” [Текст]: materialy V nauchno-prakticheskoi konferenciji (Irkutsk, 21-22 maja 2013 g.) – Irkutsk: IGLU, 2013. – S.135-140.
8. Ponimanska T.I. Doshkilna pedagogika: navch. posib. / Tamara Illivna Ponimanska. – Kyiv: Akademvydav, 2004. – 456 s.
9. Stajenna O.O. Byhovannja gromadjanskih jakostey u ditey starshogo doshkilnogo viku na tradytsijah ridnogo kraju: dys. kand. nauk : [spec] 13.00.08 – doshkilna pedagogika / Olena Oleksandrivna Stajenna. Lugansk.: 2013. – 207 s.
10. Suhomlinska O.V., Boryshevskij M.J., Chorna K.I. Koncepcija gromadjanskogo vyhovannja osobystosti v umovah rozvytku ukrainskoji derzhavnosti // Olga Vasylivna Suhomlinska / Doshkilne vyhovannja / 2003. – No.2. S. 3-8.
11. Yadeshko V.I. Doshkilna pedagogika : navch. posib. dlja uchniv ped. uchilisch iz spec. No. 2010 “Doshkilne vyhovannja” / V.I. Yadeshko, F.A. Sohin. – Kyiv: Vyscha shk., 1981. – 368 s.

Украинское измерение воспитания демократической гражданственности
у детей старшего дошкольного возраста.

Маршицкая Виктория Вячеславовна, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник лаборатории дошкольного образования и воспитания Института проблем воспитания НАПН Украины; Васильева Светлана Андреевна, научный сотрудник лаборатории дошкольного образования и воспитания Института проблем воспитания НАПН Украины, улица Берлинского 9, г. Киев, Украина.

В статье раскрыты исторические особенности формирования гражданской культуры в Украине; обозначены основные подходы воспитания демократической гражданственности у детей старшего дошкольного возраста; подан сравнительный анализ научных взглядов и исследований по воспитанию гражданской ответственности у детей и молодежи, программно-методического обеспечения нравственного воспитания детей старшего дошкольного возраста в период независимости Украины; с целью обеспечения современного содержания гражданского воспитания, осовременивания средств и подбора действенных методов воздействия на старших дошкольников в процессе формирования основ гражданской ответственности, уточнены задачи воспитания гражданской ответственности у детей старшего дошкольного возраста в условиях детского сада на современном этапе.

Ключевые слова: *гражданское воспитание, гражданская культура, воспитание патриотизма у детей старшего дошкольного возраста.*

Ukrainian dimension of education for democratic citizenship in preschool children.

Marshitskaya Victoria Vyacheslavovna, Ph.D., senior researcher at the Laboratory of preschool education and upbringing of the Institute of Education NAPS of Ukraine; Vasilieva Svetlana Andreyevna, researcher at the Laboratory of preschool education and upbringing of the Institute of Education NAPS of Ukraine, Berlinskogo Street 9, Kiev, Ukraine.

The article deals with the historical features of formation of civil culture in Ukraine; outlines the key approaches of education for democratic citizenship in children preschool age; filed a comparative analysis of scientific opinions and research on civic education of children and young people, methodical software of moral education of children of the senior preschool age in the period of independence of Ukraine; to ensure that the content of modern civic education, modernizing tools and selection of effective methods of influence on the senior preschool children in the process of civics, specified tasks of upbringing of citizenship in children of the senior preschool age in the conditions of a kindergarten at the present stage.

Key words: *civic education, civic culture, patriotism education in preschool children.*